

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. V св. 5-6

БЕОГРАД 1954

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : О упрошћавању поделе на слоге	151
2. <i>М. Стевановић</i> : Напоредна употреба инфинитива и презента са свезицом <i>да</i>	165
3. <i>Др. Милка Ивић</i> : Узрочне конструкције с предлозима <i>због, од, из</i> <i>у савременом књижевном језику</i>	186
4. <i>А. Панов</i> : Из термилошке биљезнице	195
5. <i>М. С. М.</i> : Бундева, тиква, дулек и др.	200
6. <i>М. Ајановић</i> : „Независно“ сложене реченице и однос простих реченица у њима	206
7. Језичке поуке	

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Наука Радња

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1954

Штамперија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

НАПОРЕДНА УПОТРЕБА ИНФИНИТИВА И ПРЕЗЕНТА СА СВЕЗИЦОМ *да*

— Наставак —

III

Синтаксичку неједнакост инфинитива и презента са свезицом *да* у функцији допуне глаголу *хтећи* условљава његово двојако значење; она, дакле, зависи искључиво од разлике у значењима која има сам тај глагол. А за ову разлику зна једино његов облик презента. Поред основног значења *хтења* (тј. жеље, намере, воље, готовости и спремности за вршење радње), које значење једино и има у свим осталим облицима, — у служби помоћног глагола за грађење футура његови облици презента казују нешто друго, имају, дакле, углавном друкчије значење. И у једном и у другом случају глагол је, истина, непотпун по значењу и захтева допуну, али су те допуне у ова два случаја различне по природи својој. У првом од њих то је допуна у правој смислу речи, а у другоме — само део једног глаголског облика (футура). Па ипак, како ћемо ниже видети, не услед разлике у функцији допуне, већ, како смо горе казали, на основу разлике у значењу управног глагола, — права његова допуна све се више везује за један облик (за презент са *да*), а име глаголске радње која ће се у будућности вршити углавном за други (за инфинитив). И заиста, у примерима из наше грађе:

Дакле, *хоће да их презре* ВП 13; *Јуре га! Хоће да га слоје* БЂос. 224; *Ми хоћемо пре свега да видимо* како се развијало то хрватско друштво ЛШ 788; *Ако хо-*

ћете да га отсечете, ево вам га ЈЛ 15; На тај начин *хоћу да вам учиним* некакву љубав ЈЛ 12; Ви *хоћете да се спрдате* са мнош ЈЛ 12; Тако је и с материјализмом ако *хоће да живи* МЂ 773; Сви знају да он *хоће да бежи* ДЂ 229; А ако *хоће да обуче* себе и дружину, треба шталу да испразни МК 5; Све *хоће да ми отму* — снове моје, жеље моје ПК 141; Узиграло срце *хоће да искочи* ПК 141; *Хоће да нас у њу поново сатјерају* ВЦ 245; *Хоће нешто да му каже* ВЦ 243; *Хоће сељо да ратује* с државом БЂ 550 —

и многим њима сличним инфинитив би у највећем делу српскохрватских говора, а поготову у говорима који чине основицу књижевног језика, у функцији допуне био врло необичан.

Међутим, у ранијим епохама развита нашег језика инфинитив се више употребљавао и уз облике презента глагола *хтети* у његову основном значењу. О томе нам говоре и примери које за такву употребу налазимо у Рјечнику Југославенске академије под *хотјети* (на стр. 660—662):

Гђе си кѣто *хоће кревати*. Моп. серб. 2 (1189); Ако *хоћете* ви мѣне моји људи *вратити* 42 (1253); Фра три се обећаше да *оте служити*. Моп. croat. 63 (1444); *Хоћеш ли бити* без страха, чини вазда добро. Зборн. 68; *Хоћ' ли познати* човјека, дај му годсподцтво 12а; *Хоћу га мучити* муком горком 306; Сви се *хоће снизити* 53а; Имо би *љубити*, ако *хоћ* љубљен *бит*. Н. Димитровић 3; Ну ти тач, боже мој, не *хоћеш чинити* 92; Ја ћу ље моћ ријет у броју од онијех, ки *хоће* при *умријет* него тај створит гријех. Н. Наљешковић 2, 34; А мени не *хоће дат* помоћ у муци љувени. Д. Рањина 93); Сјемо тако свако уреда *хоће бјезат'*, а не умије. И. Гундулић 384; Ако *хоћеш бит* зло послушан, плати унаприједа. Послов. Данич.; Уморан од бриге *хотје починути*. В. М. Гучетић 37; Ја *хоћу* од вас *знати*. М. А. Рељковић; *Хоћеш ли ми љуба бити*. Нар. пјесм., Вук 1, 434; Ко *хоће самљети*, треба засути. Нар. посл. Вук 158; Не *хоће* на празно ни пас *лајати*. Нар. посл. Вук 211 —

и други овакви примери из књижевних споменика од XII до краја XVIII века и из народних умотворина.

Већа ширина употребе инфинитива у овој функцији у прошлости, с обзиром на изнету претпоставку о разлици два облика допуне у вези са значењем управног глагола, и сасвим је разумљива, јер се футур раније градио на више начина (још и с помоћним глаголима *бити* и *имати*); а не само с помоћним глаголом *штети*. Истом чињеницом се може објашњавати и данашња чешћа употреба инфинитива у функцији допуне облицима презента овог глагола у говорима српскохрватског језика на западу и северозападу. Сасвим је природно што се у кајкавском дијалекту, где се футур, како је познато, чешће гради на други начин, а ређе као у књижевном језику, — глагол *штети* и у његовом основном значењу допуњава инфинитивом¹). А разумљиво је што је и у чакавским говорима, у којима се футур не гради само на један начин, овај облик и у овој функцији обичнији него у говорима који чине основицу савременог књижевног језика, где футур не зна за други облик осим облика с презентом помоћног глагола *штети*.

Није искључено да ће се наићи који пут на инфинитив уз пуни облик презента глагола *штети* и у савременом књижевном језику. Али је он у тим случајевима употребљен место истог енклитичког облика у футуру:

¹) Тек када је била довршена ова моја расправа, а њен први део већ био предат на штампање, прочитао сам чланак М. Кривара О „разлици“ између инфинитива и везе да + презент, који је објављен у 2-тој свесци (II-ог годишта) Загребачког језичког часописа *Jezik*, а написан поводом онога што је у непосредно претходној свесци истог часописа о томе проблему рекао Д. Брозовић, чије мишљење је, рекао сам већ на почетку, и мене сада навело на расправљање овога питања. Остављајући на страну то што ни Кривар, као год ни ја, не сматра да се могу доказати разлике у допунској функцији облика инфинитива и везе да + презент, онако како то мисли Брозовић (а он ту није усамљен), — ја овде указујем на Криварево излагање, у коме налазимо још једну потврду да је у северозападним језичким областима инфинитив у допуни облицима презента од глагола *штети* у волунтативном значењу обичнији него у књижевном језику (в. *Jezik*, 2, 1953, стр. 46/47).

а) с циљем нарочитог истицања онога што се казује тим обликом, као у примерима: *Оћемо се на зиму питати како се држи царевина* ВК 128; *Хоћу поћи, па да нећу доћи*;

б) искључиво у стиховима да би се већим бројем слогова испунили метрички захтеви: *Мене хоће сиротиња клети*; *Једни веле хоће претуриги* и сл.;

в) у одговорима на питања с облицима футура, у којима се употребљава једино пуни облик помоћног глагола — под утицајем питања (ово, додуше, ретко): *Хоћеш ли доћи? Хоћу доћи*.

Можда би се могло рећи да нема лингвистичког оправдања за означену репартицију двају иначе еквивалентних допунских облика уз презент глагола *хтећи* када се зна да се у футуру као помоћни употребљавају углавном енклитички облици презента овога глагола. Али смо већ у непосредно претходном ставу казали да се ни у футуру не употребљавају искључиво енклитички облици. А и уопште је познато да се у упитним и зависно-упитним реченицама с тим глаголом на почетку, као у примерима:

Хоћеш ли још о шуми сновати? ГК 31; *Старче, хоћеш ли ноћас устати?* ВН 98; *Он не бира хоће ли скочити у блато или на суво* БЂос. 223; *Па хоћемо ли се постарати за наше рањенике?* БЂ 535 и сл. —

и у футуру употребљавају пуни облици презента помоћног глагола (в. Т. Maretić, *Gramatika i stilistika*, 1931, стр. 247). Само је занимљиво знати да ли се у оваквим реченицама више пита хоће ли се стварно вршити радња означена допунским глаголом или: постоји ли хтења, могућности, готовости, спремности за вршење тих радњи. Уз напомену да тих елемената делимично садржи свака радња у футуру, овде истичемо да су ова питања о неизвршеним радњама више или мање волунтативног или неког сличног карактера (исп. и А. Мусић, *Значење перфективног презента*. Јужносл. филолог, књ. I, св. 1—2, стр. 37).

А да је употреба овог или оног облика (инфинитива или презента са *да*) условљена разликом у значењу које облици

презента глагола *хтети* имају у модалној и футурској служби, очевидан је доказ и то што се уз све друге облике овог истог глагола, као и уз остале непотпуне изразе, употребљавају напоредо оба допунска облика:

Неки [су] на основу нових принципа *хтјели дати* Југославији ВЦ 251 и Није о њему *хтео ни да чује* ВЦ 265; Али није *хтела* више *играти* ЈЛЈ 12 и Све је *хтео да зна и види* ИА 231; Чак и да је *хтио* нешто да им *одговори* МЛЈ 92; Тиме сам *хтио* јасно *рећи* МЂ 774 и *Хтио бих да укажем* на моменат ЈШ 790; Нитко није *хтио* јасно *рећи* ВН 102, Не *хтје излазити* док се ручак не сврши СМ 152 и Писар одиста *хотијаше да докаже* како је разнежен СМ 145; Кад би се *хтео* том продукцијом *похвалити* ВП 12 и Јанош Томка је ... *хтео да се упусти* у борбу ВП 15; Једни су га *хтјели* ... на колац *набити* ПК 154 и *Хтједе да се осмјехне* БЂос.; Љутио се Илија и не *хтједе* више *пјевати* ВН 117 и Јован *хтједе да му довикне* нешто ДЂ 229; Јер нико није *хтио* јасно *рећи* ВН 102 и *Хтједе да крикне* БЂос. 229.

У наведеним и низу сличних случајева којих само у нашем материјалу има још приличан број, као допуна се, како видимо, употребљавају оба облика напоредо — некад код једног писца један од њих чешће, а други ређе; док су некада опет, и можда најчешће, код истог писца оба облика подједнако обична. А у сваком посебном случају место облика допуне који у њему стоји могао би се узети онај други облик (место инфинитива презент са *да* и обрнуто), а да притом значење остане потпуно исто.

Много је разумљивије што се уз одричне облике презента глагола *хтјети*, као допуна њихова значења, употребљава искључиво веза *да* + презент и што се уз исти такав облик само инфинитивом означава радња чије се вршење у будућности одриче (исп. и Наш језик III, 1935, стр. 285). Одрични облик презента глагола *хтети* је само један, и тај се један облик употребљава у оба значења — у волунтативном и у значењу које он има као помоћни глагол у футуру.

Које од ова два значења у појединим случајевима тај глагол има, означава се једино обликом допуне. И мада се и презентом може казивати само име глаголске радње и мада, с друге стране, конструкција с инфинитивом у допуни модалним глаголима иначе има синтаксичку вредност коју и с презентом, — где год је потребно обележити показану разлику у значењу, дакако: у модалној служби долази облик који и сам собом означава модалност, тј. презент, а у служби само именована глаголске радње — инфинитив, који у себи не садржи никаквог посебног, па ни модалног значења.

И заиста, тамо где у допуни имамо презент везан за одрични облик презента глагола *штети*, свезицом да казује се да се нешто не жели, не намерава, не може, није готово, није спремно, није у стању итд. чинити. Ово нам потврђују примери:

Зар ни цигло један прст *нећете* [=зар не можете, зар нисте у стању, зар нисте спремни] да ми *поклоните* ЈЛЈ 14; Ни воде *неће* [тј. није склон] да се *напије* из туђе руке ПК 154; *Нећу* [не желим, а и не допуштам] да се ико *меша* у моје послове БЂос. 224; Кокошара и дугорепића имамо! *Не ће* [=немају воље] да косом *махну* ни плугом да *забразде* ГК 29; Али Словени Јулијске Крајине *неће* да *знају* ни за какав фашизам [значи: нису спремни да га прихвате ни у ком облику] ВЦ 249; *Нећу* [= немам воље, нисам вољан] ништа да *чујем*, *нећу* да *разговарам* МЛ 93; Има ли неког који *неће* [није морално спреман] да се *бори* (ДЂ 226.

У одричном футуру свих глагола се, међутим, употребљава готово искључиво инфинитив:

Нећу више *пити*, благородни господине ВП 16; Ми *нећемо* никада *заборавити* оне црне дане године 1940 ВЦ 249; Више се никад и нигде *неће саставити* МЛ 101; Она *неће живјети* дуго МЂ 774; Ја *нећу радити* на томе ИА 22; *Нећемо* више *становати* у великој кући 102; По

тome се домобран Пацек Имбро неће на грунт вратити МК 35; Неће га се мајци сада извући ДЂ 231.

Ово што смо изнели биле би идеалне прилике савременог стања употребе једног и другог облика допуне уз презент глагола *штети*, засноване на разлици која постоји између његовог основног и значења које он има као помоћни глагол у футуру. Али се не сме губити из вида, а то нам не допушта ни употреба облика о којима говоримо, да, иако различна, та два значења једно с другим стоје у вези, да се, тј., друго значење развило из првог, управо из једне нијансе првог значења коју облик презента овог глагола садржи у себи.

П. Будмани у Рјесничку Југославенске академије о овоме глаголу (под *хотјети*, на који се тамо упућује *штјети*) каже да се он „разликује од *жељети* ... онијем што субјекат може *штјети* само оно што може бити и не само вољом него и дјелом ради да оно буде, чега свега може не бити код „жељења“. Ова је дефиниција поготову тачна кад се односи на облике презента тога глагола. Од жеље, која је у основи глагола *штети*, до извршења за које се каже да ће бити у будућности посредни пут је преко настојања да до извршења дође. А ово је настојање баш, по моме мишљењу, она нијанса у значењу презента глагола *штети* преко које помоћни глагол у футуру стоји у вези са његовим основним значењем.

С друге стране, помоћни глагол у футуру несумњиво садржи у себи и нијансу основног значења. Поред саме природе футура као облика за означавање радње која тек има да буде и која, према томе, није реализована, иако се као таква узима „ако је футур — прави футур“ (А. Белић, *О језичкој природи и језичком развитку*, стр. 333), — ова нијанса основног значења глагола *штети*, коју још чува помоћни глагол у футуру, основа је за могућност да се футуrom изражавају начини различне врсте: и жеља, и намера, и вероватноћа, и могућност, и готовост и неминовност и др. (в. М. Стевановић, *Граматика* 1951, стр. 438).

А будући да се футуrom, обликом, дакле, од презента помоћног глагола *штети* и инфинитива, казују поједини мо-

дуси као год и конструкцијом од било којег модалног глагола непотпуног значења и презента са свезицом *да*, — потпуно је разумљиво и лингвистички оправдано да се у једној таквој конструкцији, ма био у њој глагол *летети* и у енклитичком облику, — поред инфинитива у истој функцији може употребити и презент са *да*. Па и тамо где у футуру нема — ако таквог футура може бити — никакве модалности, презент у своме видском значењу, где значи само оно што се садржи у основи глагола, казује име глаголске радње (исп. и горе, у првом делу ове расправе). У свакоме се случају, дакле, и у футуру презент може употребљавати у истој функцији с инфинитивом. Он се, доиста, ту и употребљава, не само у модалном футуру него и у ономе што се сматра индикативним. То су тачно запазили сви наши граматичари који говоре о двојаком облику допуне глаголима непотпуног значења. Ја ово нарочито истичем да се не би извео погрешан закључак из констатације Д. Брозовића који, прихватајући Московљевићево мишљење, према коме треба одбацити футур типа: *Сутра ћу да идем у школу (!)* каже да „М. Стевановић у својој граматици (Београд 1951) допушта употребу презента с *да* у футуру“ (Језик, 1, 1953, стр. 14). Ову употребу, међутим, не допуштам само ја већ и други граматичари. Т. Маретић о њој пише: „Како се инфинитив и иначе често замењује презентом пред којим стоји ријечца *да* ... тако може то и овдје (тј. у футуру) бити те се, напр., мјесто он *ће чувати* може рећи: он *ће да чува*. Примјери: он нека поправља српски језик, а ја *ћу да га учим* и *да се трудим* онако писати као што је најобичније у народу (тј. ја *ћу га учити*, ја *ћу се трудити*) В. рјечи. 1818 XII., нису знали што *ће* то да буде. Дан. 5, 51, само *ћу* што год о том да вам назначим. Пис. 3, у тебе *ћу да учиним* пасху. мат. 26, 18, кад види да *ће* буква да му падне низ брдо. Нар. посл. 47, овај догађај што *ћу* сад да приповједим. Прав. сов. 37., јави говедару да *ће* цар да му узме кћер за сина. Нар. прип. 219, ја *ћу* сад слободно да речем Д. ситн. сп. 27, ја *ћу* једно зло да пошљем на Мисир. прип. 60., ја *ћу да разгледам* телеграме III. 2, 89 (Грамматика и стилистика, 1931, стр. 550). А. Белић каже: „Футур се гради од енклитичног облика помоћног глагола *летети* ...

и инфинитива (или презента са свезицом *да*). . . : ја *ћу писати* или ја *ћу да пишем* (Граматика III, Београд, 1933, 64). А у Граматици хрватскога или српског језика (1952) загребачког колектива (Брабец-Храсте-Живковић), на стр. 228-ој, стоји „мјесто инфинитива може се за творбу футура узети презент с везником *да*. У значењу нема разлике: Цвијетом *ће* се осути пути заметени / и пјесмом друмови јадовити. / Звијезде *ће* земљом треперити, / Наша *ће* душа слободно *да сине* / под модриим небом домовине“. А за овим се тамо наставља констатацијом: „Такав се футур у нашим крајевима [мисли се на западу, тј. у хрватским крајевима] ријетко употребљава, а у источнима врло је чест“. Ја сам, међутим, констатујући да се и у футуру, напоредо с инфинитивом, употребљава презент са *да* (Граматика, стр. 428) истакао да је он много ређи. А да је то потребно и у школским књигама истицати, сведочи нам несразмера бројног односа примера са овим обликом према примерима футура с инфинитивом и у прегледаном материјалу код наведених писаца. На врло велики број примера овог последњег облика футура, које није потребно набрајати, забележио сам само:

Ронили (су) као жапци, такмичили се ко *ће* дуже *да остане* у води ДЂ 206; Уж што *ћу да их затирем* — простења Вук ДЂ 214; Мени су промрзле ноге, али ја *ћу да идем* ДЂ 226; Људи *ће да мисле* штаб се деморалисао ДЂ 224; Па да видимо шта *ће* из тога *да настане* ЈШ 788; Шта *ће да изиђе* из ове бијесне борбе између побједоносних савезника ВЦ 251; Шта *ће* тек од мене *да начине* ови хрватски барбари ВЦ 244; Да видимо *хоће ли он дуго да трпи* МК 32; Био се напео сав од жеље *хоће ли опет да опали* МК 25; Кад се гласало *да ће Срби по букурецком миру да предаду* Турцима оружје ВК 132.

Ови примери карактеристични су на првом месту по томе што сведоче да се и футур у овоме облику најчешће употребљава тамо где је инфинитив и иначе ређи у употреби. Д. Ђосиф, код кога смо нашли 4 оваква примера, родом је

из централне Србије, из крушевачког краја. А, насупрот овоме, сви остали примери сем једног забележени су код писаца Хрвата, по два код В. Цара Емина и М. Крлеже и један код Ј. Шидака, док код наведених српских писаца, изузев Вука Караџића и Д. Ђосић, у прегледаним њиховим саставима нисам нашао ни једног примера, што ипак не значи да код осталих и уопште нема футура с презентом и свезицом да, него само да они нису тако чести. Али на основу овога немамо права оспоравати правилност употребе футура у овоме облику, као што то чине Московљевић и Брозовић, па чак ни оглашавати то особином само источних језичких области. Ово нам, како видимо, не допуштају ни овде наведени примери, ни примери из цитираних граматика, — поготову нам то не допушта онај знатан број Маретићевих примера из Вука, Даничића и народних умотворина.

IV

Остало је још да утврдимо колико има основа мишљење да као допуну ваља употребљавати инфинитив „ако глаголска радња није везана за одређено време или случај или ако потстрек за извршење радње долази изван субјекта“ (прво Московљевићево правило), према коме је исправно казати: *Ученици не смеју пушити, јер им је забрањено и Не могу данас излазити док не престане киша*, а конструкција с презентом и свезицом да: *Ученици не смеју да пуше* употребиће се кад се плаше да то чине и *Не могу да идем никуд из куће ако ме, рецимо, боле ноге* и у сличним случајевима. Могуће је да има и писаца код којих се у вези са извором потстрека за вршење, односно невршење радње јавља један или други облик допуне; како је у цитираном правилу речено. Нарочито је уобичајено да се оно што је забрањено означава инфинитивом — поготову у пасивној конструкцији; и за мене је, очевидно, а и за многе од оних код којих сам ово проверавао, обичније кад се каже — *Овде се не сме пушити*. Али, бар у нашој средини, ни мало није необично рећи ни: *Овде не сме да се пуши* (Бапш овим речима ми је пре неки дан скренуо пажњу један грађанин када ми је у тролејбусу

спазио цигарету, наравно незапаљену, у устима). А не може се, по моме мишљењу, тврдити да не би било исправно казати и: *Ученици не смеју пушити* и кад се мисли рећи да се плаше. Реченица: *Страх им је ушао у кости, ниједан више не сме запушити на улици* — ни по чему није мање обична него кад би у њој допуна била дата у облику да + презент. Још теже је осетити потребу за различитим облицима допуне у примерима: *Не могу да идем јер ме боле ноге* и *Не могу излазити док не престане киша*, и не знам у чему ове две реченице би имале друкчији смисао ако би у једној од њих био узет облик допуне из оне друге. А не верујем да ће се ико сложити с Брозовићем, који мисли да онај што је необучен мора казати: *Не могу да устанем*, а узети (парализовани) — *Не могу устати*, а не и обрнуто (в. у његову чланку на стр. 15). Ово уосталом не потврђује оно што он прихвата, него му противуречи, јер чињеница да је лице које говори необучено не показује да је оно што му онемогућава да устане у самоме њему него ван њега — у околностима у којима се налази; а баш узети нема у себи моћи за устајање. Додуше, немање моћи код узетог да устане није везано за одређено време, него је стално, али је везано за одређени случај (а одређени случај, каже се, захтева личну конструкцију); те ни тим не потврђује „правило“ у чију се потврду наводи, као што против тога правила говори и пример: *Не могу данас излазити док не престане киша*, који је везан и за одређено време и за одређен случај, па је опет као допуна у њему, сасвим правилно уосталом, употребљен инфинитив. А према датом правилу то не би могло бити. Али да видимо шта о томе говоре примери употребе из језика савремених књижевника. Поћи ћемо прво од облика допуне уз глаголе *смети* и *моћи*, за које се најодређеније може утврдити да ли је „потстрек“ томе што се *сме* (или *не сме*), односно *може* (или *не може*) у самом субјекту или изван њега.

У великом броју наших примера с допуном глаголу *смети* у инфинитиву се, истина, износи да је допуштено или није допуштено чинити оно што се казује глаголом у допуни, да је потстрек за оно што се *сме* или *не сме* ван субјекта. Али је и у примерима: *Турци не следеше у оне ку-*

ће улазити ПМН 115 и *Ја не смем ништа учинити против ваших наредаба*, како видимо, употребљен инфинитив, мада се њиме не констатује да је нешто забрањено него да се субјекат боји. Обрнуто, у реченици: *А одакле си и чији си ти, синко, ако смем да те питам* ДЂ 235, — глагол *с м е т и* је допуњен презентом са свезицом *да*, иако се том реченицом пита да ли је допуштено чинити оно што је означено глаголом у допуни, иако је, тј., „потстрек за вршење радње“ у њој ван субјекта.

А у реченицама:

Да је ко смео да прође поред шатора, помислио би ИА 229 и *Од узбуђења и побожног страха једва је сме-ла да дише* БЂ 534, —

могао би да се употреби инфинитив место *везе да + презент*. И он ту не би ниуколико мање био обичан и поред тога што се у овим примерима говори о страху субјекта, који се у самоме њему јавља.

Исто тако у примерима с инфинитивом:

У нашега цара земљу се нико не сме мешати ПМН 122; *Ниједан од нас се ни за шта не сме љутити* ЈЛ 18; *А оштија се не смије носити у голијем рукама* СМ 148; *Искуство нам је показало да их не смијемо потцијењивати* ВЦ 259; *Поступке овога света не смеш мерити својим мерилом* ИА 225; *Не смију више Жупљани викати . . .* ГК 15; *Кажите домаћици да у току дана нико не сме излазити* ДЂ 215, —

иако се у њима износи да нешто није допуштено, а то ће рећи да је потстрек онога што се не сме чинити ван субјекта, — не само да би се у допуни могао употребити презент са *да* већ он ту не би мање био на своме месту него инфинитив.

И међу примерима глагола *моћи* с допуном у инфинитиву у већем броју случајева казује се да има (или нема) могућности за вршење (односно извршење) онога што се ка-

зује инфинитивом, друкчије речено, да та могућност (или немогућност) зависи од спољних чинилаца. Аналого овоме, такође у више примера с истим управним глаголом и допуном у презенту са свезицом да казује се да субјекат у себи има моћи за вршење, односно извршење дотичне радње. И, с обзиром на то, није неосновано говорити о склоности к везивању првог облика допуне за једне, а другог за друге случајеве. Али се не може прихватити закључак да је једино тако исправно употребљавати ове допуне у књижевном језику.

У бројним примерима као што су:

Потекоше тамо али не могоше изићи од Балегана СМ 134; *То ти, стари, можеш одмах тражити* ПК 74; *Боде очи сјајним копљима којима не може избјећи* ВН 97; *Ја једино кроз тебе могу постати блажена и задовољна* МК 33; *Добијају простора за размах да могу бранити један другог* МЛ 83; *Пође брже боље по дворшту где би се могао успузати* ДЂ 228 сл. —

у којима се несумњиво казује да у датим околностима, дакле, зависно од момената ван субјекта, постоји могућност или немогућност за радње у инфинитиву, — облик презента везан за управни глагол свезицом да био би сасвим обичан, ни у чему не би изменио значење онога што се у тим реченицама износи (исп.: *Потекоше тамо, али не могоше да изиђу од Балегана, То ти, стари, можеш одмах да тражиш; Боде очи сјајним капљицама којима не може да избегне; Ја једино кроз тебе могу да постанем блажена и задовољна* итд.). И обрнуто у примерима какви су:

Али не може брзо да пређе преко воденичних брвана ПМН 113; *Не могу да гледам како се онај Швабо шири* ПК 77; *Могли су да жмире* ВН 99; *Везир није могао да прежали* ИА 214; *Није могао да макне од неког неизрецивог умора* МК 27; *Као један од доказа томе опет може да послужи* ВЦ 265; *Говедар га је тукао кад није могао да потрчи* ГП 26; *Али тај корак нијесу могли да учине ни један ни други* БЂос. 218; *Он није мо-*

гао тако лако да се смири МЛ 84; Ако не можеш да идеш, ајде одмах кући ДЂ 22); и др. ове врсте —

иако се њима казује да субјекти у себи имају или немају моћи за вршење, одн. извршење радња означених у допуни, — у свакоме од њих место овог облика могли бисмо узети инфинитив, а да се значење у њима ни у ком правцу не измени. Не може брзо прећи преко воденичних брвана — апсолутно је у свему једнако са: Не може да пређе; Не могу гледати како се Швабо шири са: Не могу да гледам; Везир није могао прежалити са: Није могао да прежали; Није могао маћи са: Није могао да макне . . . ; Ако не можеш ићи, ајде одмах кући са: Ако не можеш да идеш итд. И нема, верујем, никога ко би могао помислити да би се у ма коме од ових случајева, и кад би у њима стајао инфинитив, казивало ишта друго већ искључиво да субјекат нема у себи моћи, да нема способности за извршење означених радња, као што је свима јасно да је инфинитив потпуно на своме месту у примерима:

Нико не може [тј. нема моћи] *дигнути* светог осим редовника СМ 148; Људи нагађаху *ко је могао* [ко је био способен] *пожарати* манастир СМ 147; Како су *могли изврнути* [како су имали снаге за то] гвожђе СМ 137; Не може *подијети* [није способен да поднесе] оно свијетло ВН 96; Но ја *нијесам могао* [осећао сам да не могу] *више живјети* без књиге ВН 115; Он је тешко *могао* и *замислити* [тешко се код њега могла јавити та замисао]; Она сама те послове *није могла вршити* [није за то била способна] БЂос. 220; Овде нас *могу издати* [способни су да то учине] МЛ 97; Бојим се *да не бих могао* [да не бих био способен] *пуцати* МЛ 93 Ја те податке *не могу* [нисам способен] *измислити* ЈШ 788.

Јасно је опет и да се везом да + презент допуњава глагол *моћи* и када се њим казује да околности, тј. спољни чиниоци омогућавају или спречавају вршење, односно извршење радње. Није, напр., тешко схватити да се у реченици:

Сада више не може нико да изиђе ВЦ 253 — хтело констатовати да под околностима о којима се тамо говори није било могућности за излазак. Ја бар никако не могу прихватити мишљење да би овде инфинитив боље одговарао од облика који је већ употребљен у допуни. Ово исто се може рећи и за примере:

Био је то уједно и једини пламен што сам у оно мало сати могао да видим ВЦ 260; Конзулово изненађење било би још веће да је могао да види везира ИА 228; Што их је нашло зло па не могу да макну [од тога зла] МЛ 97; Ипак неће моћи [значи у датим условима] да се дуже одржи МЛ 86; Могао би да се законспиришем [значи има услова за то] ДЂ 221; Кредит који је могао да добије [било је могућности да му се да] БЂос. 219; До економске базе више није могао да дође [није, значи, било услова за то] ЈШ 789 и многи други.

О неодрживости закључака да се и уопште врши означена диференцијација двају облика допуне глаголима и другим изразима непотпуног значења говори и чињеница што се уз глагол *морати* употребљавају и један и други, тј. час један а час други од тих облика, без икаквог обзира на то да ли се управним глаголом изражава нешто што се мора по унутрашњој сили, по нагону, по осећању самога субјекта, или пак оно што је неминовно по сили прилика, природних закона, рецимо, што је обавезно према друштвеним конвенцијама, једном речју што се мора (или не мора) вршити, односно извршити у датим околностима.

У реченицама:

Било би боље да и не дође к себи ако већ мора умријети СМ 148; Те би морали сви у контромац ићи ПМН 108; Баш се мора ићи ПК 74; Живинче кад вуче мора (се) и хранити ВП 14; Али се мора путовати споро ИА 229; Мора пазити дјецу и засијати њиву ГК 11; Свуда морамо држати везу с народом МЛ 132; Ноћас морамо прећи преко ДЂ 237 —

и у знатном броју сличних случајева казује се да је нешто неминувано, да су субјекти дужни, обавезни, да су присиљени у датим условима чинити оно што глагол у допуни значи. Али је исто тако допуна у инфинитиву, и није мање обична у примерима:

Морам признати да је врло вешто СМ 138; Сваком правдољубивом човјеку морало (је) бити јасно ВЦ 246; Ја сам се морао жртвовати за породицу 212; Њему се мора одерати кожа ГК 20; То је сад морао искалити сву накупљену лаж МЛ 99; Они не желе свађу и морају је избећи МЛ 88; У глави метеж свакојаких мисли! Мора побјећи ДЂ 228 —

где се оно што се износи у инфинитиву мора чинити по унутрашњем императиву вршиоца радње и где би, према томе, по Московљевић-Брозовићеву правилу у допуни требало употребљавати презент са сзвеицом да.

Овај облик допуне се, дакако, и употребљава у потпуно идентичним случајевима, У: *Ми би[смо] с вама морали да се бијемо МЛ 87 и Ја бих ипак морао да кажем ЈП 790 —* изражава се да оно што се казује глаголом у допуни субјекти морају чинити према својој личној осећању или уверењу.

А исту ову допуну срећемо у бројним примерима као што су:

А он... мора све то да гледа ВЦ 254; Морао је [био је принуђен] да напусти ове крајеве ВЦ 259; Прилике под којима морају да живе и везир и конзул ИА 214; Морао је и против своје воље да трпи ИА 234; Човек мора цео пут од Солуна до Крфа да проведе с појасом за спасавање [на то сили опасност од торпедовања брода] БЂос. 215; Јер је све фабричко скупо, па морају да се напрегну све силе МК 4; Морао је да изује опанке ДЂ 233 —

у којима се оно што значи глагол у допуни мора вршити по сили прилика.

Тешко је, уосталом, у свим случајевима извршити тачно разграничење, и одредити што се *сме*, *може* и *мора* чинити под утицајем спољних чинилаца, а шта по унутрашњем нагону субјекта. Јер забрана и спољна опасност изазива страх у субјекту; појединац налази у себи моћи за извршење нечега кад му околности иду на руку; а постојеће обавезе код њега изазивају осећање да их мора вршити. И обрнуто: обавезно је по друштвеним конвенцијама, па и по природним законима, оно што сам човек по унутрашњем императиву осећа да је дужан чинити. Он *мора децу хранити*, јер га на ово гони лично осећање, гони га љубав према њима; он то мора, дакле, чинити по сопственом осећању. А зар то није и друштвена обавеза?

Најзад, уз глаголе непотпуног смисла: *умети*, *знати* и *научити* (као и уз: *желети*, *намеравати* и *мислити*) у допуни су подједнако, или скоро подједнако, обични инфинитив и презент. Можда један писац чешће употребљава једну а други — другу допуну; код понеког, можда, нећемо ни наћи, или ћемо врло ретко наћи један облик, а претежно се употребљава онај други облик допуне уз овај или онај од сада наведених глагола. Па ипак се не може давати преимућство једном облику над другим. И уз ове глаголе они се напоредо употребљавају у потпуно истој функцији:

Умије још боље *пећи* ракију ВН 117 и Давил је *умео* да *слуша* везирове песимистичке судове ИА 213; Још и данас би *умео водити* дупло књиговодство ВП 20 и Демонстративно је *умео* да *одгурне* ВП 19; Бројке *не зна* ни *писати* ВН 113 и *Ви не знате* да *играте* ЈЛ 13.

Штавише, ако погледамо на бројни однос наших примера с једном и другом допуном, запазићемо да је сразмера, како смо у првом делу ове расправе констатовали, једва нешто мања од 5:3 у корист примера с инфинитивом, иако је „потстрек“ за извршење радње увек у самом субјекту, а никада ван њега. И ово је, свакако, још један доказ да диференцијацију облика допуне глаголима непотпуног зна-

чења не можемо тражити у извору потстрека за вршење радње коју означава глагол у допуни.

Ни Брозовићева „надопуна“ досад разматраних „правила“ о употреби облика допуне нема основа. А осим тога примери које он за њу наводи (в. Jezik, 1, 1953, стр. 15) у супротности су с правилима која прихвата. Ми не видимо шта је „часовито“ у примерима: *Милије му је што може да изговори* и *Могу данас да идем куд хоћу*, који значе да се субјекат „радује што је дошло такво доба да он може, смије аги скресати у брк“ и да „смије, да има право ићи“; а не знамо опет ни шта је „опћенито“ у примерима: *Мило му је што може изговорити* (ову моћ је добио после муцавости) и *Могу ја ићи* (рећи ће онај што није стар, рецимо, па може ићи¹). А јасно нам је да ови примери, и прва два и друга два, говоре да се не може прихватити дато „правило“ о употреби ове или оне допуне у вези с тим одакле долази потстрек за вршење радње која се означава допуном. Управо се у примерима са презентом и да износи да су могућност створиле околности: онај може, тј. сме, слободан је аги да скреше у брк захваљујући променама које су код нас настале, а то исто му је дало право и да иде куд хоће. Међутим, у друга два примера, где је писац употребио инфинитив, говори се да је моћ за вршење радње у самом субјекту; моћ говора се, у једном случају јавила код субјекта после муцавости, а у другом — субјекат има ту моћ јер није стар.

Кад узмемо примере које смо досад наводили утврдићемо да се инфинитив и презент у допуни употребљавају напоредо и кад означавају нешто „опћенито“, као кад се њима казује што „конкретно“. А да од „часовитости“ и „трајности“ ни најмање не зависи који облик допуне ће се кад употребити јасно показују примери допуне свршеном глаголу *почети* (*стати* и *престати*), који, мада увек означава нешто часовито, тј. тренутно, уза се има и једну и другу допуну:

¹) У заградама су овде дате Брозовићеве интерпретације (в. на означеном месту).

Поче се слатко смејати ЈЛ 19 и *Поче слатко да се смеје* ЈЛ 11; *Узме пушку и почне стријељати* МК 31 и *Тако је земља почела да скаче* МК 26; *Смота цигару, припали је и поче пушити* ПК 156 и *Претур поче да се хвали* СМ 143; *Кад нас видје поче плести* ВН 102 и *Почех ја сам да идем за њим* ВН 112; *Стадоше је испитивати* ГК 18 и *Дограбио пушку и стао да стријеља* МК 31; *Почеше се извлачити* према грлу јаруге ДЂ 246 и *Почеше да бјеже* према ниској коси БЂ 550.

А кад узмемо све примере из нашег материјала, видећемо да је овде, као и у другим случајевима, упадљиво чешћи инфинитив од презента са свезицом *да* (исп. *горе*), иако према Брозовићеву мишљењу ту бисмо, као допуну, очекивали само онај други облик. Јасно је, дакле, да ни ови моменти не условљавају синтаксичку разлику између двају облика допуне глаголима непотпуног значења. И као једино релевантан чинилац овде остају различита значења управног глагола — тамо, разуме се, где он нема само једно значење, као у случају с обликом презента глагола *штети*. Иначе, функција допуне с једне, а природа основног данашњег значења инфинитива и видског значења презента, с друге стране, како смо то раније, мислим, доказали — допуштају напоредну употребу ова два облика у функцији допуне и ту их чине синтаксички еквивалентним. Стилски, међутим, није свакад свеједно који ће од тих облика бити узет за допуну појединим глаголима (в. оно што је *горе* речено о облицима допуне глаголу *требати*, а исп. и мој чланак у НЈ III, 1935).

V

Као ни уз глаголе, исти стилски ефекат немају свакад ове две допуне ни уз именичке, придевске и прилошке изразе непотпуног значења. У безличним конструкцијама, као што су:

Неће бити *вриједно живјети* ВЦ 249; Само (је) један корак до општих разматрања како је уопште *тешко владати народом* ИА 213; Знаде да је *принцип мудрог ратовања остати лежећи и зарити главу* МК 28; *Те би било боље напустити* МЛ 96; *Свирепо је умрети* на почетку ДЂ 208; Без личног рада *немогуће је начети* 776; *Немогуће је другојаче радити* ЈШ 791 и сл. —

у допуни је, очевидно, несразмерно чешћи и много обичнији инфинитив зато што се допуни и овде, као и уз безлично употребљен глагол *треба* (исп. горе) мора, иначе, дати неодређени, безлични облик додавањем повратне речце *се*. А то целу конструкцију чини прилично сложеном. Али је синтаксички таква конструкција, коју иначе, мако знатно ређе, срећемо у савременом српскохрватском језику (из нашег материјала исп. пример: *И све је то лијепо и потребно да се зна* ВЦ 246) — потпуно једнака њеном облику с инфинитивом.

Има, дакако, и случајева где је уз овакве изразе презент са свезицом *да* испред себе обичнији од инфинитива. Али нам стање напоредне употребе једне и друге допуне не даје за право да допуну у личном глаголском облику (презенту) претпостављамо оној другој. Ми допуштамо да би презент био сасвим на своме месту у примерима: *Вриједан је такву сабљу носити* ВК 125; *Није кадар сабљом чувати и бранити* ВК 126; Е то је само ркаћ кадар учинити СМ 160; *Био бих у стању ожени* се ЈЛ 6; *Није твоја дужност носити* попу паре ГК 24; Свето право које му нико *није био властан отети* МК 13; Мени *бијаше лако шмигнути* из куће ВН 112 и др. Па ипак се не би могло рећи да би тај облик више одговарао добром језичком осећању природе књижевног језика.

Ове конструкције узете у целини, непотпуни изрази заједно са својим допунама, мање или више су модалног карактера. Функција допуне у њима је, међутим — и без обзира на то да ли и сама собом може или не може изра-

жавати индивидуални став — пре свега да именује глаголску радњу. Ту службу, понављамо на крају, данас у српскохрватском књижевном језику и говорима у његовој основи најпотпуније врши инфинитив, а у њој се напоредо с овим обликом употребљава и презент, јер то омогућава један од елемената његова значења.

М. Стевановић